

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık/December 2021, c. 7, s. 2: 1177-1210

**Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf Hakkındaki
Görüşlere Dair Bir Değerlendirme**

An Assessment of Opinions on the Seven Letters in Which the Qur'an Was Revealed

Ahmet KARADAĞ

Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir ABD,
Assistant Professor, Inonu University, Faculty of
Theology, Department of Tafsir
ahmet.karadag23@inonu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0715-1410

DOI: 10.47424/tasavvur.982695

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 12 Ağustos / August 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 09 Kasım / November 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Karadağ, Ahmet. "Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf Hakkındaki Görüşlere Dair Bir Değerlendirme". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 7/2 (Aralık 2021): 1177-1210.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Kur'ân'ın yedi harf üzere indirildiğine dair pek çok hadis bulunmaktadır. Konuyla ilgili sahih hadislerde yedi harfin, Kur'ân'ın okunuşuyla ilgili bir olgu olduğu anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu hadislerde yedi harfin mahiyetine dair açık bir bilgi yer almadığından bundan maksadın ne olduğu ile ilgili çok fazla görüş ortaya atılmıştır. Zayıf hadislerle dayanan birçok görüşe göre yedi harf, Kur'ân'ın okunuşundan ziyade içeriğiyle ilgili bir kavramdır. Kaynaklarda sahiplerine nispet edilmeden aktarılan bu yöndeki görüşler kıraat alanında uzman âlimler tarafından ya zayıf görüşler olarak kabul edilmiş ya da bütünüyle reddedilmiştir. Kuvvetli görüşler arasında ise şu üç görüş diğerlerine nazaran daha çok benimsenmiştir: 1. Kur'ân lafızlarının farklı lehçelere göre okunması 2. Kur'ân lafızlarının eş anlamlı kelimelerle okunması 3. Kur'ân lafızlarının farklı vecihlerle okunması. Kıraat alanında temayüz etmiş bilginler tarafından tercih edilen bu görüşler de ikna edici olmaktan uzaktır. Zira bu görüşlerin hepsinde şâz kıraatler de yedi harfin içeriğine dâhil edildiğinden yedi harfin kısmen de olsa neshedildiği iddia edilmiştir. Ancak Hz. Peygamber'in açık beyanına dayanmadan yedi harfin bir kısmının neshedildiğini iddia etmek mümkün değildir. Son arzada ya da Hz. Osman döneminde yedi harfin neshedildiğini ileri sürmek de zan ve tahminden öteye geçmemektedir. İşte bu çalışmada ilgili görüşler tahlil edilerek sahih olmayan kıraatlerin yedi harfin kapsamına alınamayacağı ve yedi harfin sahih kıraatten farklı bir olgu olamayacağı, böylece kısmen de olsa neshedilemeyeceği ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Yedi Harf, Kıraat, Lehçe, Eş Anlamlı Kelime, Vecih.

Abstract

There are many hadiths stating that the Qur'an was sent down in seven letters. It is understood from sound hadiths on the subject that seven letters are a phenomenon related to the reading of the Qur'an. However, there is no clear information about the nature of the seven letters in the hadiths in question. Therefore, there are many opinions about what the seven letters are. According to many opinions based on weak hadiths, the seven letters are a concept related to the content of the Qur'an rather than its reading. These opin-

ions are unknown to whom they belong and has certainly been accepted as weak opinions by scholars or rejected entirely. Among the strong views, the following three views are more widely accepted than the others: 1. Reading the Quran according to different dialects 2. Reading the words of the Quran with synonymous words 3. Reading the words of the Quran with different aspects. These views, which are preferred by eminent scholars, are also far from convincing. Because in all of these views, it is claimed that seven letters are partially abrogated since non-authentic recitations [al-qiraah al-şazzah] were also included in the seven letters. However, it is not possible to claim that the seven letters were partially abrogated without relying on the revered Prophet's explicit statement. Claiming that seven letters were abrogated in the last reading with Gabriel or in the period of venerable Osman is no more than anticipation and guesswork. So, in this study, the relevant opinions will be analyzed then it will be stated that the non-authentic recitations cannot be included in the seven letters, therefore the seven letters and the authentic recitations are same phenomenon. Finally, it will be revealed that the seven letters were not abrogated, even partially.

Keywords: Tafseer, Seven Letters, Recitation, Dialect, Synonym Word, Aspects.

Giriş

Kur'ân ilimleri alanında en tartışmalı meselelerden biri yedi harf konusudur. Doğrudan kıraat ile ilgili olan bu konuya İslâm tarihi boyunca Kıraat âlimlerinin dışında Tefsir, Hadis, Kelâm ve İslam Hukuku alanında temâyüz etmiş pek çok âlim de eğilmiş, konuyla ilgili görüşlerini beyan etmiş ve nihayetinde elliden fazla görüş ortaya çıkmıştır.¹ Bu görüşlerin pek çoğu konunun mahiyetini izah etmek şöyle dursun, çoğu zaman meseleyi daha da karmaşık bir hale getirmiştir.

¹ Celaleddin Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb Arnavut, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1429/2008), 105; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 111.

Birçok hadiste Kur'ân'ın el-ahrufu's-seb'a/yedi harf üzere indirildiği belirtilmiştir.² Sahih hadislerde yedi harfin mahiyetine dair net bir açıklama bulunmadığından âlimler yedi harf ibaresinde geçen harf ve yedi kelimelerinin delaleti konusunda ihtilaf etmiş, bu nedenle yedi harf ile ilgili olarak çok farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu hadislerin hemen hepsinde "Kur'ân yedi harf üzere nâzil olmuştur."³ ifadesi yer almaktadır. Buradan hareketle kimileri ilgili ifadenin manen tevâtüre dayandığını belirtmişlerdir.⁴ Bazı hadislerde buna ek olarak "Hangisi kolayınıza gelirse onunla okuyun."⁵ ve "Hangisi ile okurlarsa isabet ederler."⁶ gibi ifadelerin bulunması, yedi harfin ruhsat ve kolaylık amacına matuf olmasıyla ilişkilendirilmiştir. Konuyla ilgili kimi zayıf rivâyetlerde ise yedi harfin mahiyetine dair bilgiler yer almaktadır. Ancak bu rivâyetler ve bunlar neticesinde ulaşılan görüşler âlimler tarafından tenkit edilmiştir.⁷ Zira ilgili sahih rivâyetlerde yedi harfin içerik ile değil de okuma ile ilgili bir kavram olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır.⁸

-
- ² Konuyla ilgili çalışmalarda bu hadislerle kolayca ulaşılabileceğinden bu çalışmada bunlara yer verilmeyecek, çalışmanın ilerleyen kısmında gerek duyulduğunda birkaçına atıfta bulunulacaktır. İlgili hadisler ve sened açısından tahlilleri için bk. Abdussabûr Şâhin, *Târîhu'l-Kur'ân* (Kahire: Nahdatu Mısır, 1428/2007), 50-53; Abdülaziz Abdülfettah el-Kâri', *Hadîsü'l-ahrufi's-seb'a* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1423/2002), 9-41; Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 44-106.
- ³ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahih* (Riyad: Beytü'l-Efkâr, 1998), "Fedâilu'l-Kur'ân", 5; "Bed'ü'l-halk", 6; "Husûmât", 4; Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-sahih* (Riyad: Beytü'l-Efkâr, 1998), "Salâtü'l-müsâfirîn", 270.
- ⁴ Kâri', *Hadîsü'l-ahrufi's-seb'a*, 71; Abdülhamit Birşık, *Kıraat İlmi ve Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2018), 38; Fatih Çollak, "Kur'ân'ın Nâzil Olduğu Yedi Harf Ruhsatı ve Kıraat İhtilâflarının Karakteristiği", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-III* (İstanbul, 2002), 220; Osman Kaya, "Kur'ân'ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve Ahrufu's-seb'a (Yedi Harf Meselesi)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (Aralık 2004), 223.
- ⁵ Buhârî, "Fedâilu'l-Kur'ân", 5; "Bed'ü'l-halk", 6; "Husûmât", 4; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 270.
- ⁶ Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 274; Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Süneni Ebî Dâvûd* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997), "Vitr", 22; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî* (Riyad: Beytü'l-Efkâr, trs.), "İftitâh", 38.
- ⁷ Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 83-88.
- ⁸ Buhârî, "Fedâilu'l-Kur'ân", 5; "Bed'ü'l-halk", 6; "Husûmât", 4; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 270; Ebû Dâvûd, "Vitr", 22; Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, "İftitâh", 38.

Yedi harf ibaresinde geçen el-ahruf, harf kelimesinin çoğuludur. Harf, lügatte bir şeyin kenarı, ucu, hece seslerinden her biri, lisan, lügat, lehçe, üslûp, vecih, tarz, şekil ve kıraat gibi farklı manalara gelmektedir.⁹ Kavramda geçen es-seb'a ise bilinen yedi sayısını ifade ettiği gibi kesretten kinaye anlamında da kullanılmaktadır.¹⁰

Âlimlerin çoğuna göre yedi harf ifadesindeki yedi kelimesi gerçek anlamda kullanılmıştır. Zira yedi harf ile ilgili öne sürülen görüşlerin neredeyse tamamında yedi sayısına bağlı kalındığı görülmektedir.¹¹ Bu itibarla muhakkik pek çok âlim yedinin hasr anlamında olduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir. Örneğin Zerkânî (ö. 1367/1948), konu ile ilgili rivâyetlerin bütününden, yedi kelimesinin bilinen yedi sayısı anlamında kullanıldığının anlaşıldığını iddia etmiştir.¹² Benzer şekilde ilgili rivâyetlerde geçen yedi kelimesinin hasr ifade ettiğini savunan Subhî es-Sâlih (ö. 1407/1986) ise Hz. Peygamber'in, doğrudan vahiy ve nüzûlü ile ilgili hususlarda haberi kapalı olarak anlatmayacağını ve mefhumu olmayan bir sayı zikretmeyeceğini ileri sürmüştür. Bu nedenle bir Kur'ân lafzının ne kadar farklı şekillerde edâ edilir ve okunursa da, bu farklı şekillerin yedi vechin dışına çıkmayacağını ileri sürmüştür.¹³ Ancak bu istidlâl çok zayıf görünmektedir. Yedi harf ibaresindeki yedi kelimesinin kesin olarak hasr ifade ettiği kabul edilse bile, bu durumun konuyu kapalı olmaktan çıkarmayacağı açıktır. Zira ilgili hadislerde konunun

⁹ Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, "harf", *Kitâbu'l-ayn*, thk. Abdülhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/305; Ebu'l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, "harf", *Mu'cemu mekâyîsi'l-lüğâ* thk. Abdüsselam Muhammed b. Harun (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 2/42; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, "harf", *Lisânu'l-Arab* (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 837-839; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, "harf", *Tâcu'l-lüğâ ve sıhâhu'l-Arabiyye* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1430/2009), 240-241; Eyyûb b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî, "harf", *Külliyât* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1998), 393-395; Râğıb el-İsfehânî, "harf", *Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Kîlânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, trs.), 114.

¹⁰ Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz*, thk. Tayyar Altıkulaç (Beyrut: Dâru Sâdır, 1395/1975), 99; Kârî', *Hadîsü'l-ahrufi's-seb'a*, 51-52; Çetin, 37.

¹¹ Bk. Bedreddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, (Kahire: Dâru't-Turâs, ts.), 1/213-227; Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 105-112; Muhammed Abdülazîm ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevâz Ahmed Zemerli, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1415/1995), 132-152.

¹² Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 127.

¹³ Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, 103, 109.

mahiyetine dair sarih bir bilgi bulunmadığından yedi kelimesinin hasr ifade etmesi ya da kesretten kinaye olması neticeyi değiştirmeyecektir. Daha açık bir ifadeyle yedi harfin ne olduğu birer birer açıklanmadığı sürece yalnız başına yedi sayısının zikredilmesi meseleyi açıklığa kavuşturamaz.¹⁴

Kâdî İyâz (ö. 544/1149), Kâsımî (ö. 1332/1914) ve Râfiî (ö. 1356/1937) gibi bazı âlimlere göre ise ibaredeki yedi kelimesi kesretten kinaye olup kolaylık, ruhsat ve genişlik anlamında kullanılmıştır.¹⁵ Yakın dönemde hassaten ülkemizde konuyla ilgili yapılan çalışmalarda da yedi kelimesinin mutlak anlamından ziyade çokluk ifade eden anlamına itibar edildiği görülmektedir.¹⁶ Ancak yedi harf konusunun da incelendiği bir çalışmada *çoğunluğa* göre ilgili hadislerde geçen yedi lafzının kesretten kinaye olduğu belirtilmiştir.¹⁷ Yukarıda belirtildiği üzere âlimlerin ekseriyetine göre konuyla alakalı hadislerdeki yedi sayısı gerçek anlamda kullanılmıştır. Muhtemelen çağdaş birçok âlim ve araştırmacı tarafından kesretten kinaye görüşünün savunulması, söz konusu çalışmada böyle bir ifadenin kullanılmasına neden olmuştur.

Esasen yedi kelimesinin hasr anlamında olduğunu ileri süren âlimler de bir açıdan kesretten kinaye anlamına itibar etmişlerdir. Zira Kur'ân'daki her lafızda yedi harf ilkesinin geçerli olmadığını ve bir lafızda en fazla yedi vec-

¹⁴ Söz konusu hadislerde geçen yedi lafzının gerçek anlamda kullanılmadığı kanaatindeyiz. Çalışmanın devamında yedi harfin sahih/mütevâtir kıraatler olduğu ispatlanmaya çalışılacaktır. Yedi harf ile kastedilenin sahih kıraatler olduğu kabul edilince, zaruri olarak hadislerde geçen yedinin kesretten kinaye anlamına alınması gerekmektedir. Zira Kur'ân'ın tüm lafızlarında kıraat farklılıkları olmadığı gibi, bu farklılıkların olduğu lafızlarda da yedi farklı vecih söz konusu değildir.

¹⁵ Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 105; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân* (Beirut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 1430/2009), 103-104; Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 134.

¹⁶ Bk. İsmail Hakkı İzmirli, *Tarih-i Kur'an*, nşr. Melikşah Sezen (Ankara: Çizgi Kitabevi, 2019), 55; Osman Keskiöğlü, *Nüzûlünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri* (Ankara: TDVY, 2014), 175; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 99; Suat Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 71; Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 134-135.

¹⁷ Muhsin Demirci, *Kur'ân Tarihi* (İstanbul: İFAV, 2014), 150.

hin/lehçenin olduğunu kabul etmişlerdir.¹⁸ Oysaki hadisin mutlak ve zahiri ifadesinden, her lafızda yedi vechin/lehçenin olduğu anlaşılmaktadır.

Hemen her çalışmada yedinin kesretten kinaye olarak kabul edilmesi farklı/müstakil bir görüş olarak takdim edilmiştir. Yedi lafzının kesretten kinaye anlamına itibar etsek de bunun, yedi harfin mahiyetini ortaya koymadığı kanaatindeyiz. Zira yedi harf ile ilgili farklı görüşler ibarede geçen yedi kelimesinden ziyade harf kelimesine dayanmaktadır. Ayrıca yedi sayısı harf kelimesinin sıfatı olup ilgili görüşün keyfiyetini değil de sınırını tayin etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada yedi harfin kesretten kinaye olması/çokluk ifade etmesi şeklindeki görüş, müstakil bir başlık olarak ele alınmayacaktır. Çünkü kolaylık ve genişlik amacına matuf kesretten kinaye olarak takdim edilen görüş, yedi harfin amacını ve hikmetini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan ibaredeki yediyi kolaylık ve ruhsattan kinaye olarak kabul edenler de, yedi harfin mahiyetine (kolaylık ilkesinin hangi hususta olduğuna) dair görüş beyan etmişlerdir.¹⁹ Zira kolaylık ve ruhsat ilkesi yalnız başına belli bir mefhumu ifade etmemektedir. Diğer taraftan yedi lafzının mutlak anlamına itibar edilmesi durumunda da, söz konusu hadislerde geçen “Kolayınıza geleniyle okuyunuz.”, “Hangisiyle okursanız isabet ederseniz.” türünden ifadelerden hareketle yedi harften maksadın ruhsat ve kolaylaştırma olduğu neticesine varılabilir.

Konu ile ilgili literatür incelendiğinde yedi harfin mahiyetine dair üç görüşün diğer görüşlere nazaran daha kuvvetli kabul edilip tercih edildiği görülmektedir: Buna göre yedi harf: 1. Kur’ân lafızlarının farklı lehçelere göre

¹⁸ Ancak burada Taberî ve onun görüşünü benimseyenler istisna edilmelidir. Zira müfessire göre yedi harf Kur’ân’ın tüm lafızları için geçerlidir. Ona göre ümmet, bu yedi harften dilediğini okuyup muhafaza etmekte muhayyer bırakılmıştır. Buna istinaden Hz. Osman Müslümanları bir harf ve tek Mushaf’ ta birleştirmiş, Müslümanlar da ona itaat ederek diğer altı harf ile okumayı terk etmiş ve artık tek harfi okumak durumunda kalmışlardır. Bk. Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdulmuhsin et-Türki (Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001), 1/53, 59.

¹⁹ Bk. İzmirli, *Tarih-i Kur'an*, nşr. Melikşah Sezen, 55-56; Keskiöglü, *Nüzûlünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, 175-177; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 96-101; Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, 69-71; Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 137, 149İ; İrfan Çakıcı, *Şâz Kıraatler ve Tefsire Etkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 42-43.

okunmasıdır. 2. Kur'ân lafızlarının eş anlamlı kelimelerle okunmasıdır. 3. Kur'ân lafızlarının farklı vecihlere göre okunmasıdır.²⁰ Ancak bize göre bu görüşlerden her biri yedi harfin mahiyetini ortaya koymaktan uzaktır. Zira yedi harf Kur'ân'ın okunuşu ile ilgili bir olgudur, dolayısıyla âhâd habere dayanan bir okuma biçimi yedi harfin kapsamına dâhil olamaz. Ayrıca yedi harfin neshedildiği iddiası da sağlam bir temele dayanmamaktadır. Bu çalışmada yedi harfin sahih kıraatler olduğu, buna istinaden kısmen de olsa neshedilmediği kanıtlanmaya çalışılacaktır.²¹

Bu çerçevede önce yedi harf ile ilgili görüşler müstakil başlıklar altında tahlil edilecek, daha sonra da yedi harfin mahiyeti ve kapsamına dair kendi görüşümüz ortaya konacaktır. Konuyla ilgili görüşler serdedilirken en zayıf bulduğumuz görüşten en kuvvetli bulduğumuz görüşe doğru bir sıralama takip edilecektir.

1. Kur'ân'ın Üslûp ve Muhtevası ile İlgili Yedi Tür Olması

Kaynaklarda ekseriyetle isimleri zikredilmeksizin kimilerine göre yedi harf ile kastedilenin, Kur'ân'da geçen va'd, vaîd, helâl, harâm, emir, nehiy, talep, dua, zecir, muhkem, müteşâbih, nâsîh ve mensûh gibi türler olduğu belirtilmiştir. Bazen de bunlara zât ve sıfatlar gibi inançla ilgili kavramlar dâhil edilerek çerçeve daha da genişletilmiştir. Bu görüşü savunanların ekseriyeti yedi harf ifadesinde geçen yedi kelimesinin mutlak anlamda yedi sayısı olduğunu kabul etmiş olsa gerek, bunlardan belli yedisini zikretmişlerdir. Ancak nadiren de olsa yedi harf kapsamında sıralanan maddelerin yediden az

²⁰ Konu ile ilgili müstakil çalışmalarda bu üç görüşten birinin tercih edildiği görülmektedir. Bk. Mennâ' el-Kattân, *Nüzûlü'l-Kur'ân alâ seb'ati ahruif* (Kahire: Mektebetü Vehbe, trs.), 72-76; Abdurrahman b. İbrahim el-Matrûdî, *el-Ahrufu'l-Kur'âniyye es-seb'a* (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1444/1991), 71-77, 102; Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 149; Çollak, "Kur'ân'ın Nâzil Olduğu Yedi Harf Ruhsatı ve Kıraat İhtilâflarının Karakteristiği", 243; Harun Ögmüş, "Yedi Harf Meselesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 24 (2010), 22.

²¹ Şîa'da hakim olan kanaate göre yedi harf ruhsatı ile ilgili tüm rivâyetler asılsız olup Ehl-i Sünnet uleması tarafından ihdas edilmiştir. Bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 1/7-9; Ebû'l-Kâsım el-Hûî, *el-Beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, (Kum: Envâru'l-Hüdâ, 1981), 171-177; Abdürresul el-Ğifârî, *el-Kıraat ve'l-Ahrufu's-Seb'a* (Kum: Merkezü Dirâsâti'l-Mustafa ed-Düvelî, 1433/2012), 226-227.

ya da fazla olduğu da görülmektedir. Bu türler arasında farklı maddelerin seçilmesi sonucunda kırk küsur görüşün ortaya çıktığı belirtilmiştir.²²

Bu görüşün mesnedinin konuyla ilgili olarak nakledilen zayıf rivâyetler olduğu müşahede edilmektedir. Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyet edilen "İlk kitap tek kapıdan ve tek harf üzere inmiştir. Kur'ân ise yedi kapıdan, yedi harf üzere inmiştir: Zecir, emir, helâl, harâm, muhkem, müteşâbih ve meseller. Onun helâlini helâl, harâmını ise harâm bilin; emredildiklerinizi yapın, yasaklandıklarınızı terk edin, mesellerinden ibret ve öğüt alın, muhkemiyle âmel; müteşâbihine imân edin ve 'Ona inandık, hepsi rabbimizdendir.' deyin."²³ şeklindeki hadis²⁴ bunlardan biridir. Ancak, isnâd açısından zayıf olduklarından böyle önemli bir konuda bu ve buna benzer hadislerin ilmî bir değerinin olmadığı muhakkaktır. Kaldı ki kıraat alanında uzman hiçbir âlim söz konusu rivâyette sayılanları yedi harf ile ilişkilendirmemiştir.²⁵

Bu görüş âlimler tarafından farklı açılardan reddedilmiştir. Örneğin Taberî (ö. 310/923) bu konuyla ilgili sahih hadislerden yola çıkarak, Hz. Peygamber'in helâl-harâm ve va'd-va'id gibi konularda meydana gelen ihtilafı tasvip etmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir.²⁶ Zira söz konusu hadislerde Hz. Peygamber, "Hangisiyle okursanız isabet edersiniz." kabilinden bir ifadeyle muhataplarına tercih hakkı tanımıştır. Benzer düşünceyle İbn Atiyye (ö. 541/1147) söz konusu hadislerde ihtilaf konusu olmayan helâl ve harâm gibi hususların yedi harf olarak değerlendirilmesinin yanlış olduğunu, ayrıca bu hususlarda kolaylaştırma özelliğinin olmadığını ifade etmiştir.²⁷ Zikretmiş olduğu hadislerin bu görüşü reddettiğini savunan Süyûtî (ö. 911/1505) ise; âlimlerin bu görüşü mantığa aykırı bulduklarını; zira ilgili sahih hadislerde

²² Bk. Zerkeşi, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/225-226; Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 109-112; Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 152; Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 112-120.

²³ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *el-İhsân bi tertibi sahihi ibn Hibbân, thk. Yûsuf Kemâl el-Hût* (Beyrut: 1407/1987), 2/63.

²⁴ Buna benzer diğer hadislerle ve bunların senet bakımından zayıf olduğuna dair bk. Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 81-88.

²⁵ Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 117.

²⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/43.

²⁷ İbn Atiyye el-Endelûsi, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001), 1/43.

kolaylık maksadıyla farklı kıraatlere izin verildiğini, aynı âyette bir şeyin hem helâl hem de harâm kılınamayacağını ileri sürdüklerini belirtmiştir.²⁸ Diğer taraftan ilgili hadisler sahih kabul edilse dahi, bunun yedi harf ile ilgili bir durum olmadığı; zira hadisin, Kur'ân'daki bazı konuları açıklamak kabilinden irâd edilmiş olabileceği ileri sürülmüştür.²⁹

Bu görüş âlimler tarafından en zayıf görüşler arasında sayılmıştır. Zayıf hadislerle dayandırılan ve âlimler tarafından farklı açılardan çürütülen bu görüşü kabul etmek mümkün değildir.

2. Kur'ân'ın Eş anlamlı Kelimeler ile Okunması

Bazı âlimlere göre yedi harf, aynı anlama gelen lafızların yedi vechidir. Başka bir deyişle Kur'ân'ın mana merkezli okunmasıdır. Konuyla ilgili hemen her eserde "gel" anlamındaki "teâl", "ekbil", "helümme", "accil", "esri" ve "ileyye" gibi kelimeler bu çerçevede örnek olarak zikredilmektedir. Bu görüş, Abdullah b. Vehb (ö. 197/812), Süfyân b. Uyeyne (198/813), Taberî, Ahmed b. Muhammed et-Tahavî (321/933) gibi birçok âlim tarafından benimsenmiştir. Bu görüşün temel dayanağı, Ebû Bekre hadisinde geçen "Bunların (kıraatlerin) her biri şifadır, yeterlidir. Yeter ki azap âyetini rahmetle, rahmet âyetini de azapla bitirmeyin. Bu, herhangi birinizin 'gel' anlamında 'teâl', 'helümme' veya 'ekbil' demesi gibidir."³⁰ ifadesi ve bazı sahâbîlerin kimi âyetlerde geçen lafızları müteradifleriyle³¹ okumasıdır.³²

²⁸ Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 109.

²⁹ Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz*, 107-109; Kâri', *Hadîsü'l-ahrufi's-seb'a*, 52-53; Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 112-117.

³⁰ İbn Hibbân, *el-İhsân bi tertibi sahîhî ibn Hibbân*, 2/63.

³¹ Buradaki müteradiflik/eş anlamlılık aynı lehçedeki eş anlamlı kelimeler şeklinde anlaşılma ile birlikte ekseriyetle farklı lehçelerde aynı anlamı karşılayan kelimeler şeklinde anlaşılmalıdır. Dolayısıyla müteradiflik olgusu esas itibarıyla lehçe farklılığı ile ilgili bir olgudur.

³² Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006), 1/72; Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/220-222; Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 146-150; Subhî es-Sâlih, *Mebâhîs fî ulûmi'l-Kur'ân*, 107, 110; Mennâ' el-Kattân, *Nüzûlü'l-Kur'ân alâ seb'ati ahruf*, 35-37; Kerim Buladı, "Klasik Tefsir Mukaddimelerinde Yedi Harf Meselesi ve Yorumları", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (Güz 2016), 125-126; Ögmüş, "Yedi Harf Meselesi", 6.

Bu görüş kimi âlim ve araştırmacı tarafından yanlış olmamakla birlikte eksik olarak değerlendirilmiştir. Zira buna göre yedi harf, mütevâtir kıraatlerdeki farklı vecihleri kapsamayıp sadece kimi sahâbiler tarafından belli lafızların, eş anlamlısıyla okunmasını içermektedir. Dolayısıyla kelimenin, eş anlamlısı ile değiştirilmesi şeklindeki okuma yedi harfin sadece bir kısmını oluşturmaktadır.³³

Pek çok âlim tarafından benimsenip bazı âlimler tarafından da yanlış olmamakla birlikte eksik olarak kabul edilen bu görüş, bize göre en zayıf görüşler arasında yer almaktadır. Zira konuyla ilgili sahih rivâyetlerde yedi harf olgusunun Kur'ân'ın muhtelif okuma şekilleri olduğu anlaşılmaktadır. Hadislerde bazı sahâbîlere isnâd edilen müteradif kelimeyle okuma şekli ise kimi âlimler tarafından Kur'ân kıraati olmaktan ziyade tefsir kabilinden olduğu belirtilmiştir.³⁴ Bu görüş esas alındığında, söz konusu müteradif kelimeler yedi harf kapsamında değerlendirilemezler. Ayrıca Ebû Bekre hadisinde geçen ifadelerin müteradif kelimelerle okumaya delaleti kesin değildir. Nitekim bu gibi rivâyetlerde anlatılanların kıraatten ziyade Kur'ân'ın nâzil olduğu harflere örnek verme şeklinde açıklamalar olduğu belirtilmiştir.³⁵ Buna göre hadiste, Kur'ân'ın müteradif lafızlarla okunabilmesinden öte benzetme yoluyla, tıpkı bu lafızlar arasında olduğu gibi kıraat farklılıklarında da ekseriyetle mananın özüne etki eden bir durumun olmadığına³⁶ vurgu yapılmış olabilir.³⁷

³³ Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 147-150; Matrûdî, *el-Ahrufu'l-Kur'âniyye es-seb'a*, 48; Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 133.

³⁴ Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz*, 142-143; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/80; Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ' (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, trs.), 1/32; Muhammed Hüseyin ez-Zehbebi, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn* (y.y.: Mektebetü Mus'ab b. Umeyr, 1424/2004), 1/33; Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 107; Nihat Temel, "Şâz Kıraatlar ve Yorum Farklılıklarına Etkisi", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-III* (İstanbul: 2002), 194.

³⁵ Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 147.

³⁶ Zira mütevâtir/sahih kıraatlerin ekseriyeti fonetik/usûl ile ilgili olup manaya etki eden yönleri bulunmamaktadır. Kalan diğer kısmında ise farklılıklar ekseriyetle mananın özünde bir değişim meydana getirmemektedir. Mana farkının olduğu durumlar ise çok az olup, bu farklılıklar birbirine zıtlık teşkil edecek nitelikte değildir. Bk. Sait Şimşek, "Kıraatların Kaynağı Problemi", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*, ed. Bedrettin Çetiner (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 27-28; Abdurrahman Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi* (İstanbul: Ensar

Yukarıdaki hadisin, müteradif okumaya delaletinin açık olduğu kabul edilse dahi, böyle önemli bir konuda kendisine itibar edilmez. Zira söz konusu hadis senet açısından tenkit edilmiştir.³⁸

Kur'ân'da geçen kelimelerin müteradifleriyle okunamayacağı konusunda âlimler fikir birliği içerisinde. Bu nedenle yedi harf olgusunu yalnızca müteradif lafızlardan ibaret gören âlimler, yedi harfe göre okumanın neshedildiğini savunmaktadırlar. Onlara göre Kur'ân'ın Kureyş lehçesiyle istikrâr kazanması ve insanların Kureyş lehçesinde toplanmaları sağlanınca bu ruhsat kaldırılmıştır. Zira belli bir zamanla sınırlı olan bu zaruret hali ortadan kalkınca bir harf baki kalmış diğerleri ise neshedilmiştir. Bu görüşte olanların ekseriyetine göre Cebrâil son arzada Allah resûlü ile Kur'ân'ı tek harf üzere okumuş ve daha önce izin verilen kıraatler neshedilmiştir. Diğer bir kısmına göre ise bu ruhsat Hz. Osman döneminde kaldırılmıştır.³⁹

Neşriyat, 2020), 473; İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri* (İstanbul: İFAV, 2018), 220-221.

³⁷ Kanaatimizce Hz. Peygamber'in ilgili hadiste geçen "عَجَلٌ وَأَسْرَعٌ وَأَذْهَبَ وَهَلَمْ أَقْبَلَ وَتَعَالَى نَحْوُ قَوْلِكَ" şeklindeki ifadesi, Kur'ân'ın eş anlamlı kelimelerle okunabileceğine ve bu nedenle yedi harfin müteradif kelimelerle okuma olduğuna delil olamaz. Zira Hz. Peygamber bu ifadeyle yedi harfin eş anlamlı kelimeler olduğunu kastetmemiş, benzetme yoluyla yedi harf neticesinde meydana gelen farklı okumaların tıpkı müteradif kelimelerde olduğu gibi mananın özüne etki etmediğini kastetmiş olmalıdır. Bu çerçevede Zerkeşi de nezâirden söz ederken "كَالْأَلْفَاظِ الْمُتَوَاطِئَةِ" şeklinde bir ifade kullanmıştır. Müellif bu ifade ile nezâirin eş anlamlı/mütevati kelimeler olduğunu kastetmekten ziyade birbirinin nâziri olan âyetler arasındaki durumun mütevati kelimeler arasındaki duruma benzediğini ifade etmeye çalışmıştır. Zira ne Zerkeşi nezâiri tanımlarken eş anlamlı kelimelere örnek vermiş ne de kendisinden önce bu alanda yazılan eserlerde eş anlamlı kelimeler tahlil edilmiştir. Bk. Halil Altuntaş, "el-Vücûh ve'n-nezâir", *Diyanet Dergisi* 1/26 (Mart 1990), 16-19; Mustafa Karagöz, "Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci", *Bilimname* 14/1 (Mart 2008), 16-29.

³⁸ Bu hadisin senet açısından tenkit edildiğine dair bk. Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 60.

³⁹ Zerkeşi, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/213; Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Makâlâtü'l-Kevserî* (Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, trs.), 36-42; Bergamalı Cevdet Efendi, *Tefsir Usûlü ve Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2002), 19-20; Kârî, *Hadîsü'l-ahrufi's-seb'a*, 56-58; Matrûdî, *el-Ahrufu'l-Kur'âniyye es-seb'a*, 41-42; Mustafa Öztürk, "Kur'an Kıraatlerinin Tarihsel Serencamına Genel Bir Bakış", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (Haziran 2003), 210-211; İhsan Kahveci, "Kevserî'nin Mütevatir Kıraatlar-Kur'ân İlişkisi Bağlamında Son Arz, Yedi Harf ve Kur'an'ın Cem'i Meselelerine Yaklaşımı ve Bu Yaklaşımın Analizi", *Uluslararası Düzceli M. Zâhid Kevserî Sempozyumu* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi İlahiyat

Yedi harf ruhsatının kaldırıldığını bildiren herhangi bir rivâyet bulunmuyor bu yöndeki izahlar şahsi birer kanaat ve tahminden ibarettir. Zira vahye istinaden bu ruhsatın verildiğini belirten Hz. Peygamber, bu ruhsatın kaldırıldığına dair herhangi bir beyanda bulunmamıştır. Hz. Peygamber'in açık beyanına dayanmadan Kur'ân'ın okunuşuyla ilgili bir tasarrufta bulunmak da mümkün ve makul değildir. Bu bakımdan ne Hz. Osman ne de başka biri, Hz. Peygamber'in tanıdığı bu ruhsatı kaldırma yetkisine sahip değildir.

Hz. Peygamber döneminde verilen bir ruhsatın Hz. Osman tarafından ihtilaflara neden olduğu gerekçesiyle kaldırılmış olması da mümkün değildir. Birbirlerinin kıraatinden haberdar olmayan Müslümanlar arasında ihtilaf ve tartışmaların zuhûr etmesi gayet tabiidir. Kaldı ki Hz. Peygamber zamanında da farklı kıraatlerden haberdar olmayan sahâbiler arasında tartışma baş göstermiş, Hz. Peygamber'in meseleyi izah etmesi neticesinde tartışmalar son bulmuştur. Ayrıca Hz. Osman'ın altı harfi terk ederek bir harfi esas alması durumunda sahâbenin bu duruma kayıtsız kalması olağan bir durum değildir.⁴⁰ Zira hem sahâbe hem de sonraki dönemlerde Kur'ân'ın cem edilmesi, noktalanması ve harekelenmesi gibi faaliyetlerde ilk aşamada tereddütler yaşanıp ciddi tepkiler verildiği malum iken, Kur'ân'ın altı harfinin neshedilmesi karşısında tepkilerin olmaması ya da çok cılız kalması makul değildir.⁴¹

3. Kur'ân'ın Yedi Lehçeye Göre Okunması

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (224/838), Ebû Hâtım Sehl b. Muhammed es-Sicistânî (ö. 255/869) ve Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (ö. 370/980) gibi pek çok âlime göre yedi harf ile kastedilen, Kur'ân'daki lafızların en fasih yedi Arap kabilesinin lehçesi dışına çıkmamasıdır. Dolayısıyla bu

Fakültesi, 2007), 246-248, 256-259; Yasin Dutton, "Sözlü Kompozisyon, Yazılı Kompozisyon ve Yedi Harf Hadisi", çev. Nazife Nihal İnce, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2014), 358-370; Lokman Bedir, "Kıraat Farklılıklarının Yoruma Etkisi", *İslam ve Yorum*, ed. Abdurrahman Ateş vd. (Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı, 2017), 2/315.

⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, bazı fakih, kâri ve kelamcılarının Kur'ân'ın indirilmiş olduğu yedi harften herhangi birisinin ihmal edilmesine İslam toplumunun asla izin vermeyeceği görüşünde olduklarını aktarmaktadır. İbnü'l-Cezerî'nin zayıf gördüğü bu görüşe aynıyla katılıyoruz. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirââtü'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ', 1/31.

⁴¹ Hz. Osman döneminde altı harfin neshedilemeyeceğine dair bk. Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 147-149.

âlimlere göre tüm kıraat farklılıkları yedi lehçe ekseninde meydana gelmektedir. Ancak bu âlimler yedi lügat/lehçenin tayininde ittifak etmemişlerdir. Bunlar arasında Kureys, Hüzeyl, Ezd, Rabîa, Temîm, Havâzin, Sakif, Kinâne, Dabbe ve Kays gibi onlarca lehçe/lügat sayılmıştır.⁴²

Bu görüş pek çok açıdan tenkit edilmiştir. Zira ağırlıklı olarak Kureys lehçesinden lafızların bulunduğu Kur'ân'da, yalnızca yedi kabilenin değil, sayısı çok az da olsa kırk küsur kabileden lehçelerin bulunduğu tespit edilmiştir. Örneğin (en-Necm 53/61) âyetinde geçen sâmidûn kelimesi Himyeri lehçesine; (es-Sâffât 37/125) âyetindeki ba'l kelimesi ise Ezdi Şenûe lehçesine aittir.⁴³ Diğer taraftan Kur'ân'ın bir bölümünün Kureys, bir bölümünün Hüzeyl, Yemen ve Hevâzin vb. lügatlerle indirilmesinin, yedi harf hadisinde ısrarla vurgulanan kolaylık esasına aykırı düştüğü belirtilmiştir. Çünkü böyle bir durumda bir kabile Kur'ân'ın belli kısmını kendi lehçesiyle, kalan diğer büyük kısmını ise başka lehçelerle okumak durumunda kalacaktır.⁴⁴ Ayrıca ilgili hadiste Hz. Ömer ile Hişâm b. Hakîm arasında kıraat konusunda meydana gelen ihtilaf, en azından yedi harfin bütünüyle lehçe farklılığından ileri gelmediğinin kanıtı sayılmıştır. Zira her iki sahâbî de Kureys kabilesinden olduğundan Hz. Ömer'in Hişâm'ın okuyuşunu lehçe açısından yadırgaması uzak ihtimal görülmüştür.⁴⁵ Dolayısıyla yedi harf yalnızca lehçe farklılığından doğan bir farklılık olarak kabul edilemez.

Âlimlerin haklı tenkitleri, bu görüşün isabetli olmadığını ortaya koymaktadır. Ne var ki bu görüşün esas itibarıyla yanlış olduğu da iddia edilemez. Zira yedi harf, lehçeden bütünüyle bağımsız bir olgu olmayıp, tam aksine sahih kıraatin önemli bir kısmı lehçelere dayanmaktadır. Bu çerçevede imâle, idğâm, izhâr, terkîk, işbâ', med, kasr, ibdâl, hazif, teshîl, revm, işmâm ve sılâ

⁴² Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 150; Mennâ' el-Kattân, *Nüzülü'l-Kur'ân alâ seb'ati ahruf*, 37-53.

⁴³ Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 150-151; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, 105-106; Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 127.

⁴⁴ Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 151; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, 105-106; Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 127.

⁴⁵ Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 151; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, 106; Mennâ' el-Kattân, *Nüzülü'l-Kur'ân alâ seb'ati ahruf*, 77; Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 127-128.

gibi durumlar zikredilebilir. Bilindiği üzere tecvîd olarak kavramlaşan bu telaffuz farklılıkları kelimenin yazılışında ve anlamında herhangi bir değişikliğe neden olmamaktadır. Ancak farklı lehçelere dayalı bu okuma biçimlerinin sahih kıraat/tecvîd kapsamında değerlendirilmeleri bu okuyuş biçimlerinin bizzat Hz. Peygamber'den sâdir olmasını gerektirir.

Yedi harfin lehçe farklılığına dayandığını kabul eden bazı araştırmacılar, lehçeyle ilişkisi olmadığından nahiv ve sarf ile ilgili farklılıkları yedi harf kapsamına dâhil etmemişlerdir. Örneğin yedi harf konusunu *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* adlı eserinde geniş bir açıdan ele alan Mehmet Dağ, yedi harfin temelini gerçek anlamda lehçe farklılığına dayandığını belirtmiş, lehçesel özellik gösteren fonetik ve müteradiflik olgusunu yedi harf kapsamında değerlendirirken; lehçesel özellik göstermeyip gramatik farklılıklar olarak bilinen ferşî farklılıkları ise ruhsat ve kolaylık ilkesine uymadığından yedi harf yerine kıraat farklılıkları kapsamında ele almak suretiyle yedi harf ile kıraat farklılıkları arasındaki inceliğe dikkat çekmiştir.⁴⁶

Ferşî farklılıkların kolaylık ilkesine uygun olmadığı doğrudur; ancak ferşî farklılıkların ruhsat ilkesine uygun olmadığı söylenemez. Zira söz konusu ruhsat, muhatabı Kur'ân lafızlarını farklı okuma hususunda seçenekler arasında serbest bırakma gayesini taşımaktadır. Sözelimi bir Kur'ân lafzı olan ye'lemûn/te'lemûn okuyuşunda kolaylık ilkesi geçerli olmasa da ruhsat ilkesi geçerlidir. Çünkü ruhsatta sadece kolaylık esas değildir. Bu çerçevede yedi harfin tamamında ruhsat ilkesi geçerlidir. Ruhsat ilkesinin olmadığı durumda kıraat farklılıklarından da söz edilemez. Zira kıraat farklılıkları ruhsat neticesinde meydana gelmektedir. Dolayısıyla ruhsat ilkesinin geçerli olmamasından hareketle bir olguyu yedi harf yerine kıraat farklılıkları kapsamına dâhil etmek makul değildir. Ancak aynı durum kolaylık ilkesi için geçerli değildir. Bu bakımdan Hz. Peygamber'in "Kolayınıza geleni ile okuyunuz." şeklindeki ifadelerinin yedi harfin tümüne değil de bir kısmına matuf olduğu söylenebilir. Yani Hz. Peygamber'in, bu ifadeyi lehçesel özellik gösteren fonetik ile ilgili bir okuma neticesinde dile getirmiş olması muhtemeldir. Başka bir deyişle onun bu ifadesi, nahvî ve sarfî farklılıklardan ziyade lehçeye dayalı imâle,

⁴⁶ Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İsam Yayınları, 2019), 38, 50.

teshîl vb. farklılıklara yorumlanabilir. Ayrıca Hz. Peygamber'in tağlip yoluyla bu ifadeyi kullanmış olması da mümkündür.

Dağ'a göre Hz. Peygamber lehçesel özellik gösteren fonetik ve müteradif ile ilgili okumalara örnekler vererek ya da formül koyarak ruhsat vermiş, sahâbe dönemi ve sonrasında buna dair malzeme/örnekler çoğalmıştır.⁴⁷ Zira Hz. Peygamber'in, Kur'ân'da yer alan Kureyş lehçesine ait bir lafzın diğer lehçelerdeki müteradiflerinin hepsini okuması ve bunları sahâbeye öğretmesi mümkün değildir.⁴⁸ Hz. Peygamber'in son arzada yedi harf okumalarını kaldırmadığını ileri süren Dağ, Hz. Osman'ın müteradif okumaları kaldırdığını, fonetiklerin ise yazıyla bir ilişkisi olmadığından kıraat birikimi içerisinde devam edegeldiğini belirtmiştir.⁴⁹ Hz. Osman'ın Kur'ân'ın okunuşuyla ilgili bir tasarrufta bulunmaması/bulunamaması bir yana, faraza böyle bir tasarrufta bulunması halinde şartlar tahakkuk ettiğinde bu ruhsatın geri dönmesi icap eder. Kur'ân lafızlarının, müteradifleriyle okunması da kabul edilemez. Dolayısıyla bu görüşe katılmak mümkün görünmemektedir.

4. Kur'ân'ın Yedi Veche Göre Okunması

Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed es-Sicistânî, İbn Kuteybe (ö. 276/889), Kâdî b. Tayyib el-Bâkılânî (ö. 403/1013), Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045), Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053), Ebu'l-Fadl er-Râzî (ö. 454/1062), İbnü'l-

⁴⁷ Dağ'ın bu görüşüne katılmıyoruz. Kanaatimizce kıraat âlimlerinin sahih kıraatler arasında değerlendirdiği fonetiğe dayalı bu okumalardan her biri Hz. Peygamber'den sâdır olmuştur. Ancak sırf fonetik ile ilgili olan kıraat farklılıkları yazıyla kayıt altına alınmadığından Hz. Peygamber'den sudûr eden bu türdeki bir kıraat farklılığının sonraki dönemlerde kurrâ tarafından unutulmuş veya terk edilmiş olmasından söz edilebilir. Zira bu şekildeki kıraat farklılıkları sonraki nesillere yalnızca semâ yoluyla aktarılmışlardır. Bu nedenle faraza Hz. Peygamber tarafından okunan bu türdeki farklı okuma şekillerinden birinin bize ulaşmamış olması, Kur'ân'ın korunmuş olup olmadığıyla, başka bir deyişle lafız değişikliğiyle asla ilişkilendirilemez. Zira imâle, teshîl, idğâm gibi telaffuz farklılıkları lafzın şekline/yazımına ve anlamına etki etmemektedir. Ne var ki ulema bu konuda da azami gayret sarf etmiş, manaya etki etmeyip yalnızca fonetik ile ilgili olanları da dâhil olmak üzere Hz. Peygamber tarafından okunan bütün okuma şekillerinin en ince detayı ile günümüze kadar ulaşmasına vesile olmuştur.

⁴⁸ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 37-39, 48.

⁴⁹ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 40.

Cezerî (ö. 833/1429), Muhammed Abdülazîm ez-Zerkânî ve Subhî es-Sâlih gibi daha pek çok âlime göre ise yedi harften kastedilen yedi vecihtir.⁵⁰

Bu görüş sahipleri de diğerlerinde olduğu gibi belli yedi vecihte ittifak etmemişlerdir. Bu âlimlerin zikrettikleri vecihlerin çoğu ortak olsa da birisinin bir vecih içerisinde ele aldığını diğeri ya vecihten saymamış ya da farklı bir vecih içerisinde değerlendirmiştir. Bazen de aynı husus iki ya da daha fazla maddede ele alınmıştır.⁵¹

Örneğin İbn Kuteybe bu vecihleri şöyle sıralamıştır:

1. Kelimenin yazımında ve manasında değil de irabında ve harekesinde meydana gelen değişim 2. Kelimenin irabında ya da harekesinde meydana gelen farklılık olup, bununla mananın değişmesi; ancak yazılışın değişmemesi 3. Kelimenin irabında değil de harflerdeki değişiklik olup mananın değişmesi, fakat yazının değişmemesi 4. Kelimedeki yazılışın değişip mananın değişmemesi 5. Kelimedeki hem yazılış hem de mananın değişmesi 6. Takdim-tehir ile meydana gelen değişim 7. Ziyade ve noksanlıkla meydana gelen değişim.⁵²

Diğer pek çok âlim de küçük farklarla yedi vecih tespit etmeye çalışmıştır.⁵³ Ancak Ebû Amr ed-Dânî yedi sayısına bağlı kalmadan⁵⁴ on dokuz vecih

⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/77; Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 132-141; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, 109-113; Çetin, 141.

⁵¹ Kârî, *Hadîsü'l-ahrufi's-seb'a*, 58-62; Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 141; Mehmet Soysaldı, *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2001), 219.

⁵² İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, 61-63.

⁵³ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an meâni'l-kirâât*, thk. Abdulfettah İsmail Şibli (Kahire: Dâru Nahdatu Mısır, trs.), 33-35; Ebu'l-Fazl Ahmed b. Hasan er-Râzî, *Meâni'l-ahrufi's-seb'a*, thk. Hasan Ziyauddin İtr (Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1436/2011), 302-303; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirââti'l-aşr*, 1/26; Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 142-144; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, 109-113.

⁵⁴ Âlimlerin tespit ettiği vecihlerin her biri, şâzlar da dâhil olmak üzere kıraat farklılığına dayanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle vecihlerin tamamı kıraat farklılıklarından elde edilmektedir. Dolayısıyla bu görüş esas itibarıyla yedi harfin kıraat farklılıkları olduğunu ortaya koymaktadır. Bize göre bu görüşte olan âlimlerin, hem daha kuşatıcı hem de hadisin zahiri anlamına daha yakın olmasına rağmen “Yedi harf, farklı kıraatlerdir.” şeklindeki bir formülden ziyade “Yedi harf, yedi farklı vecihtir.” şeklindeki bir formülü tercih etmelerinin nedeni ibaredeki yedi lafzını hasr anlamına almalarıdır. Bunun neticesinde de kahir ekseriyet yedi vecih tespit etme yoluna gitmiştir. Mennâ' el-Kattân'ın da isabetle belirttiği

tespit etmiştir.⁵⁵ Konu ile ilgili eserinde Abdurrahman Çetin ise on üç vecih sıralamıştır.⁵⁶

Söz konusu hadisler yedi harfin Kur'ân'ın okunuşuyla ilgili bir kavram olduğunu ortaya koyduğundan, âlimler şâz kıraatler de dâhil olmak üzere tüm kıraat farklılıklarından hareketle yedi vechi tespit etmeye çalışmışlardır. Ancak şâz kıraate dayanan bir ihtilafı vecih olarak kabul etmek mümkün görünmemektedir. Zira herhangi bir kelimenin Kur'ân kıraati kapsamında değerlendirilmesi, bu kelimenin bizatihi Hz. Peygamber tarafından okunmasını gerektirir. Âhad rivâyetlere dayanan ve müdrec olarak bilinen kıraatler ise esas itibarıyla Kur'ân kıraatinden ziyade tefsiri kabul edilmelidir. Bu nedenle yedi vecih olarak zikredilen örneklerden/maddelerden yalnızca sahih kıraate dayananlara itibar edilebilir. Yedi harfin yedi vecih olduğunu ileri sürenlerin bu vecihlerde ittifak etmemesi bir tarafa, ilkesel olarak da zikrettikleri vecihlerin bir kısmını yedi harf kategorisinde değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Zira konuyla ilgili sahih hadislerden yedi harfin, Kur'ân'ın okunmasına dair bir ruhsat olduğu ortaya çıkmaktadır. Sahih kıraatler dışında kalan vecihlerin hiçbiri de bu şartı sağlamamaktadır. Dolayısıyla “yedi harf, yedi veche göre okumadır” şeklindeki görüş, kısmen doğru olsa da tamamen isabetli bir görüş olmaktan uzaktır.

Yedi harfin yedi veche göre okuma şekli olduğu pek çok âlim tarafından en kuvvetli görüş olarak kabul edilmiştir. Ancak söz konusu âlimler bu vecihlere âhâd kıraatleri de dâhil ederek yedi harfin sahih kıraatlerden daha geniş

üzere yedi harfin yedi vecih olduğuna dair herhangi bir rivâyet bulunmamaktadır. (Bk. Mennâ' el-Kattân, *Nüzûlü'l-Kur'ân alâ seb'ati ahruf*, 88.) Bu bakımdan yedi lafzının kesretten kinaye kabul edilmesi durumunda vecihten ziyade kıraat farklılığı kavramının tercih edilmesi evladır. Zira hadislerin zahiri anlamları yedi harfin kıraatle ilgili bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle de bir taraftan yedi lafzını kesretten kinaye kabul edip diğer taraftan vecih tespitine çalışanları anlamak güçtür. Yedi lafzının kesretten kinaye olduğunu kabul ettikten sonra onlarca vecih sıralamanın bir esprisi kalmamaktadır. Bunun yerine “Yedi harf sahih ve âhâd kıraatlere göre okumadır.” şeklindeki bir formül daha pratik ve kapsamlı olur. Aksi durumda herhangi bir vechin eksik kalması ya da tekrar etmesi mümkündür.

⁵⁵ Ebû Amr ed-Dânî, *el-Ahrufü's-seb'a li'l-Kur'ân* (Cidde: Dâru'l-Minâre, 1418/1997), 33-43.

⁵⁶ Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 149-159.

bir kavram olduğunu kabul etmekle büyük bir çıkmaza girmişlerdir.⁵⁷ Zira sahih/mütevâtir olmayan bu kıraat şekillerinin Hz. Peygamber ya da Hz. Osman döneminde neshedildiğini iddia etmek durumunda kalmışlardır.⁵⁸ Böyle bir neshe dair ne Kur'ân'dan bir delil ne de Hz. Peygamber'den herhangi bir açıklama vardır. Dolayısıyla yedi harfi mana merkezli okuma olarak değerlendirilenlere yöneltilen eleştiriler aynıyla bunlara da yöneltilir.

5. Müteşâbih Bir Kavram Olması

Çok fazla taraftarı olmasa da bir görüşe göre yedi harf, manası bilinmeyen kavramlardandır. Zira kavramda geçen harf kelimesi müşterek lafız olup manaya delaleti açık ve kesin değildir. Kavramdaki seb'a lafzıyla da neyin kastedildiği net değildir. Çünkü seb'a kelimesi hasr ifade ettiği gibi çokluk da ifade edebilmektedir. Yedi harf ile ilgili olarak çok fazla görüşün ortaya atılması da kavramın müteşâbih olduğuna delil olarak gösterilmiştir.⁵⁹ Konu ile ilgili eserinde Abdurrahman Çetin, bu görüşün kolayca reddedilemeyeceğini;

⁵⁷ Örneğin yedi harfin yedi vecih olduğu görüşünü savunan Zerkânî, bu vecihler/yedi harf arasında saydığı müdrec kıraatin son arzada neshedildiğini belirtmiştir. Ancak daha sonrasında "Bütün yedi harfin devam ettiğine dair somut bir delilimiz ..." diyerek bu iddianın aksini ortaya koymuştur. Bk. Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 144, 150.

⁵⁸ Eş'arî (ö. 324/936), Bâkîllânî (ö. 403/1012), İbn Hazm (ö. 456/1604) ve Şâtîbî (ö. 590/1194) gibi bazı âlimlerin yedi harfin neshedilmediği görüşünde oldukları nakledilmiştir. (Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 184). Ancak bu görüşün şâz kıraatlerin yedi harfin kapsamına dâhil edilmediği durumlarda gerçek anlamda geçerlilik kazanacağı açıktır. Aksi halde yedi harfin tümüyle değil de kısmen geçerli olduğu savunulmuş olur. Zira âhâd/şâz kıraat ile Kur'ân okunamayacağı konusunda ittifak edilmiştir. Örneğin yedi harfin neshedilmediği görüşünde olduğu ileri sürülen Bâkîllânî, yedi harfe dair tespit ettiği vecihler arasında şâz kıraatlere de yer vermiş olmakla yedi harfin kısmen neshedildiğini savunmuş olmaktadır. Kaldı ki o, "azap âyetini rahmet âyetine; rahmet âyetini azap âyetiyle karıştırmadığın sürece hepsi doğrudur" (Ebû Dâvud, "Vitr", 22) rivâyetinin sabit/sahih olması durumunda bunun neshedilmiş olduğunu kabul etmek gerektiğini açıkça belirtmiştir. (Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, 1/74, 78) Şâz kıraatleri de yedi harf kapsamında ele alan ve yedi harf ruhsatının neshedilmediğini öne süren Çetin'in ruhsatın mütevâtir/sahih kıraatlerle sınırlı kaldığını ileri sürmesi de bu iddiamızı açık bir şekilde desteklemektedir. (Bk. Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 183, 190.)

⁵⁹ Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 105; Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 145; Mennâ' el-Kattân, *Nüzûlü'l-Kur'ân alâ seb'ati ahruf*, 68-71; Hasan Ziyauddin İtr, *el-Ahrufu's-seb'a* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1409/1988), 127; Matrûdî, *el-Ahrufu'l-Kur'âniyye es-seb'a*, 21-22; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıraati* (İstanbul: İFAV, 2018), 70.

zira ilgili hadislerdeki ahurf kelimesinin “vecihler, ifade tarzları” anlamında kullanıldığını, konunun ise Kur'ân kıraatiyle ilgili olduğunu belirtmektedir. Bu vecihlerin neler olduğu hususunda net bir açıklama bulunmaması durumunun ise meselenin müşkil tarafını oluşturduğunu ifade eden Çetin'e göre aksi durumda bunca muhtelif görüş ortaya çıkmazdı.⁶⁰

Bu görüş, yedi harf ibaresinde geçen lafızların müşterek olmasının, kavramın müteşâbih olmasını gerektirmediği tezinden yola çıkılarak tenkit edilmiştir. Zira siyâk vb. herhangi bir karineden hareketle lafızların hangi manada kullanıldığı tespit edilebilmektedir. Rivâyetlerin siyâkından, yedi ve harf kelimesinin hangi manada kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla yedi harf kavramı müteşâbih değildir.⁶¹

Kanaatimizce buraya kadar zikredilen görüşler yedi harfin müteşâbih bir kavram olduğuna kapı aralamaktadır. Zira en kuvvetli addedilen görüşlerde dahi zaruri olarak yedi harf ruhsatının kısmen kaldırıldığı kabul edilmektedir. Açık bir nassa dayanmayan bu iddia, meselenin müteşâbih olarak algılanmasına neden olmaktadır.

6. Bilinen Yedi Mütevâtir Kıraat Olması

Kaynaklarda yedi harften maksadın yedi kıraat olduğu da belirtilmiştir. Kimi âlim ve araştırmacılar yedi harfin yedi kıraat olarak değerlendirilmesinin her iki kavramda ortak olarak geçen yedi sayısından kaynaklandığını ve dolayısıyla bunun zayıf görüşler arasında, hatta tümüyle yanlış bir görüş olduğunu savunmuşlardır.⁶² Bazıları da İbn Mücâhid'i (ö. 324/935), bir araya getirdiği yedi sahih kıraat, yedi harfi yanlış anlamaya sebep olduğu için ele-

⁶⁰ Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 124.

⁶¹ Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 145; Hasan Ziyauddin İtr, *el-Ahrufu's-seb'a*, 128-129; Kârî, *Hadîsü'l-ahrufi's-seb'a*, 49-50; Çetin, 123-124.

⁶² Ebu'l-Fazl er-Râzî, *Meâni'l-ahrufi's-seb'a*, 323-328; Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 105, 112; Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 146; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, 102-103; Mennâ' el-Kattân, *Nüzûlü'l-Kur'ân alâ seb'ati ahurf*, 72; Matrûdî, *el-Ahrufu'l-Kur'âniyye es-seb'a*, 30; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraati*, 61-62; Mehmet Çalışkan, “Kur'an'ın Nüzûlü ve Yedi Harf (el-Ahrufu's-Seb'a Meselesi)”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Haziran 2005), 228; Hacı Önen, “Yedi Harf ve Kıraatin Kesiştiği ve Ayrıldığı Noktalar”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 0/11 (Nisan 2014), 188.

tirmiştir.⁶³ Diğer taraftan yedi harfin Hz. Peygamber ve sahâbe dönemine ait bir kavram iken, yedi kıraat düzenlemesinin hicri ikinci veya üçüncü asırda ortaya çıktığı ve bu nedenle yedi harfin asla yedi kıraat olamayacağı belirtilmiştir.⁶⁴

Sahih kıraatler yalnızca kıraat-ı seb'adan ibaret değildirler. Dolayısıyla bu görüş isabetli olmasa da tümüyle yanlış da değildir. Ancak bu görüşü çürütmeyle dayalı yukarıdaki istidlâlin çok zayıf olduğu kolaylıkla söylenebilir. İki kavramda ortak olarak kullanılan yedi sayısının karmaşaya sebep olması sebebiyle İbn Mücâhid'in, dönemindeki kimi âlimler tarafından eleştirilmesi makul karşılanabilir. Ancak sırf bu nedenle iki kavramın farklı mefhumları karşıladıkları ileri sürülemez.⁶⁵ Ayrıca İbn Mücâhid kıraat-ı seb'a kavramını ihdas etmekle kıraat hususunda yeni bir tarz ortaya koymuş değildir. O, bu çalışmasıyla, Hz. Peygamber'den sudûr eden kıraat farklılıklarını tespit edip bunları kayıt altına almayı, başka bir deyişle sahîh kıraatleri şâz kıraatlerden ayıklamayı hedeflemiştir.⁶⁶ Kaldı ki kıraat farklılıklarına yönelik çalışmalar da tümüyle Hz. Peygamber dönemindeki okuma farklılıklarını ortaya çıkarmaya matuftur. Bu bakımdan nüzûl döneminde "kıraat farklılıkları"⁶⁷ tabirinin kullanılmasında, söz konusu iki olgunun farklı şeyler olmasını gerektirmez.

⁶³ Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 419; Hayrettin Öztürk, "Kur'an-ı Kerim'in Kıraatında Yedi Harf Meselesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/3 (2002), 100.

⁶⁴ Dutton, "Sözlü Kompozisyon, Yazılı Kompozisyon ve Yedi Harf Hadisi", 351; Mehmet Ünal, "Kur'ân'ın Fonetik Naklinin Tarihi (Kıraat İlmi ve Kısa Tarihi)", *Tefsîr El Kitabı*, ed. Mehmet Akif Koç (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 80.

⁶⁵ Kanaatimizce bir kavramın ismi ve ortaya çıkış zamanı önemli olmakla birlikte, içeriği ve kapsamı daha önemlidir. Aksi takdirde Hz. Peygamber dönemindeki kıraat farklılıkları ile sahîh kıraatlerin de farklı olgular olduğu iddia edilebilir. Zira Hz. Peygamber döneminde *sahîh kıraat* diye bir kavramın varlığından söz edilemez.

⁶⁶ Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi* (Ankara: Otto Yayınları, 2020), 60.

⁶⁷ Sahîh kıraatler ilk olarak kıraat-ı seb'a adı altında bir araya getirildiğinden "yedi harf yedi kıraattir" şeklindeki görüşe sahip olanların yedi kıraat ifadesini sahîh kıraatler yerine kullanmış olmaları muhtemeldir. Bu şekildeki bir varsayım bu görüş, bizim yedi harf konusundaki görüşümüzle mutabık olmaktadır.

7. Bilinen On Sahih/Mütevâtir Kıraat Olması

Yedi harfi kıraat-ı aşere ile özdeşleştirenler de olmuştur. Arapçada kullanılan kelimelerde dilin tabiatı gereği vücûh-u edâiyyenin/lafzın telaffuzu ile ilgili farklılıkların söz konusu olduğunu belirten Mûsâ Cârullah Bigiyef (ö. 1368/1949) yedi harf ile ilgili rivâyetlerin, sahâbenin Kur'ân harflerini telaffuz etme hususundaki ihtilafı üzerine vârid olduğunu ileri sürmüştür. Vücûh-u edâiyyenin mütevâtir/sahih kıraatlerdeki usûlî ve fersî ihtilaflardan ibaret olduğunu öngören Bigiyef, Kur'ân lafızlarındaki bu mütevâtir vecihlerin herhangi bir alana ihtiyaç bırakmadan yedi harfi açıkladığını iddia etmiştir. Kur'ân lafızlarındaki bu eda keyfiyetinin lehçelerle bir ilgisinin olmadığını savunan Bigiyef, Hz. Peygamber dönemindeki telaffuz farklılığının hiçbir değişim arz etmeksizin Kur'ân ile birlikte baki olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸

Kıraat-ı aşerenin tevâtüre dayandığını ve bu kıraatlerin bizzat Kur'ân'dan parçalar olduğunu savunan Muhammed Zâhid el-Kevserî (ö. 1371/1952) ise mütevâtir kıraat için iki ihtimalin söz konusu olduğunu belirtmektedir. Bir ihtimale göre mütevâtir kıraat ile kastedilen, bir harfin değişik vecihleridir. Bu da bir lafzın yerine müteradifini koymaktır. Bu durum zarurete istinaden geçici bir süre geçerli olup Hz. Peygamber döneminde son arza ile neshedilmiştir. Diğer bir deyişle son arza ile birlikte bir harf hariç diğerleri yürürlükten kaldırılmıştır. Kevserî, bu ruhsatın Hz. Osman döneminde kaldırıldığı şeklindeki görüşü ise son derece tehlikeli görüp kesin bir şekilde reddetmektedir. Diğer ihtimale göre ise mütevâtir kıraatler, son arzada Hz. Peygamber tarafından okunan, Hz. Ebûbekir ve Osman dönemindeki cem ile ilgili faaliyetlerde de aynıyla korunan ve on kıraat imâmı aracılığıyla günümüze tevâtüren ulaşan yedi harfin bizzat kendisidir. Bu bakımdan Kevserî, bir ihtimale göre yedi harfin kıraat-ı aşerenin bizzat kendisi olduğunu ortaya koymuş olmaktadır.⁶⁹

⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Mûsâ Cârullah Bigiyef, "Kur'ân-ı Kerîm Kıraatinde AhruFu's-Seb'a", çev. Yaşar Akaslan, *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 8 (2019), 106-115; Yaşar Akaslan, "Mûsâ Cârullah Bigiyef'in Kıraat İlmiyle Olan Münasebeti ve 'Yedi Harf' ile İlgili Fikirleri", *Turkish Studies* 13/2 (2018), 154-160; Mûsâ Cârullah Bigiyef, "Kur'an-ı Kerim'de İç Bütünlük", çev. Muhammed Ersöz (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021), 232-244.

⁶⁹ Bk. Kevserî, *Makâlâtü'l-Kevserî*, 36-42.

Hadîsü'l-ahrufi's-seb'a adlı eserinde yedi harf ile ilgili görüşleri tahlil ettikten sonra bu görüşlerden hiçbirisinin yedi harfin mahiyetini açık bir şekilde ortaya koymadığını belirten günümüz ilim adamlarından Abdulaziz Abdulfettah el-Kâri'e göre sahâbe ve onlara yakın ilk dönem Müslümanları, yedi harfin ne manaya geldiğini bildiklerinden bunu açıklamaya gerek duymamışlardır. Aradan yüz yıllar geçince insanların bunu anlamaya çalıştığını ve çeşitli görüşler öne sürdüğünü belirten Kâri'e göre yedi harften maksat mütevâtir kıraate dayanan Kur'ân vecihleridir. İbaredeki yedi lafzının gerçek anlamda kullanıldığını ifade eden müellife göre bu durum Kur'ân'ın her kelimesinde yedi vechin aranmasını gerektirmez; zira bu yedi vechin çoğu son arzuda nesnedilmiştir. Dolayısıyla Kur'ân'daki kimi lafızlar için birçok vecih sayılsa da bunların sadece tevâtüre dayananları yedi harf kapsamında değerlendirilebilir.⁷⁰

Kanaatimizce yedi harf ile kastedilen Hz. Peygamber'den sudûr eden farklı okuma şekilleri, diğer bir ifadeyle sahih kıraatler olmalıdır. Bu çerçevede nüzûl döneminde bizzat Hz. Peygamber'in bu farklı okumalarından yedi harf olarak söz edilmiş olması mümkündür. Bilindiği üzere kıraat farklılıklarının önemli bir kısmı semâya dayalı olarak sonraki nesillere aktarılmıştır. Ancak İbn Mücâhid'den başlamak üzere sahih kıraatlerin bir araya getirilmesi, beraberinde yeni bir kavramın doğmasına neden olmuştur. Bu nedenle İbn Mücâhid ve sonrasında en-Neysâbü'rî'nin (ö. 381/992) bir araya getirmeye çalıştığı kıraat-ı seb'a/kıraat-ı aşere, yedi harften başka bir şey olmamalıdır. Buradan hareketle yedi harf, dolaylı olarak sahih kıraatlerdeki vecihler olarak da kabul edilebilir. Ancak vecihler asıl olmayıp kıraat farklılıklarına bağlı olarak ortaya çıkan zarurî neticelerdir.

Bizim yedi harf konusundaki görüşümüz Bigiyef'in görüşü ve Kevserî'nin de ikinci ihtimal olarak zikrettiği görüş ile örtüşmektedir. Zira yukarıda belirtildiği üzere bize göre yedi harf, Hz. Peygamber tarafından Kur'ân olarak okunan bütün okuma biçimleridir. Hz. Peygamber'den sâdır olan bu okuma şekilleri de bize sahih yolla kıraat-ı aşere olarak intikal etmiştir. Hz. Peygamber'in okuyup sahâbeye de talim ettirdiği bu okuma farklılıklarına nüzûl döneminde yedi harf denilmiştir. Ne var ki Bigiyef'in yedi harfin lehçe-

⁷⁰ Kâri', *Hadîsü'l-ahrufi's-seb'a*, 63-76.

lerden tümüyle bağımsız olduğu şeklindeki görüşü isabetli görünmemektedir. Zira sahih kıraatlerdeki fonetik ile ilgili farklılıklar esas itibariyle lehçeye dayanmaktadır. Kari'in ise yedi harf ile ilgili diğer görüşleri isabetli görünse de son arzada kıraat vecihlerinin ekseriyetinin neshedildiğine dair görüşü zayıf görünmektedir. Çünkü söz konusu vecihlerin neshedildiğini ispatlayan açık bir delil bulunmamaktadır.

Konuyla ilgili sahih hadislerin kahir ekseriyetinde yedi harfin sahih kıraatler olarak değerlendirilebilmesi mümkündür.⁷¹ Ancak âlimler ekseriyetle şâz kıraatlerdeki⁷² kimi vecihleri de yedi harf ile ilgili tespit etmiş oldukları vecihlere dâhil etmişlerdir. Kanaatimizce sahih kıraatler dışında kalan bazı şâz kıraatlerdeki vecihlerin de yedi harfe dair vecihler arasında kabul edilmesi şu iki husustan kaynaklanmaktadır. Zira vecihler incelendiğinde onlarca vecih içerisinde şu iki durum dışında kalan tüm vecihlerin sahih kıraatlerdeki vecihler olduğu görülecektir.

1. "Eğer sen 'semîan alîmen' - 'azîzen hakîmen' desen, azap âyetini rahmet, rahmet âyetini de azapla bitirmedikçe, hepsi de doğrudur."⁷³ kabilinden ifadelerin yer aldığı birkaç hadis, yedi harfin sahih kıraatten ibaret olmadığı zannını ortaya koymaktadır. Zira bu hadislerin zahirinden 'semîan alîmen' ifadesi yerine 'azîzen hakîmen' ifadesinin okunabileceği, dahası sahih kıraatlerde yer almayan bir okuma biçimine ruhsat verildiği anlaşılmaktadır. Abdurrahman Çetin, yukarıdaki hadisi, yedi harfin mahiyetine ışık tutan hadisler arasında ele almış, Hz. Peygamber'in bu ifadelerini yanlış anlamamak gerektiğini, bunun "Manasını tersyüz etmedikçe, Kur'ân'ı istediğiniz şekilde okuyabilirsiniz." anlamına gelmediğini belirtmiştir. Kur'ân'ın böyle bir tarzda

⁷¹ Örneğin Hz. Ömer ile Hişâm b. Hakîm arasında Furkân sûresinin okunuşuyla ilgili ihtilafın şâz kıraatten (manayı bozmamak şartıyla müteradif kelimeyle okuma vb.) kaynaklanması mümkün olduğu kadar sahih/mütevâtir kıraatten kaynaklanması da o derece mümkündür. Bize göre bu ihtilaf sahih kıraatlerden kaynaklanmış olmalıdır. Furkân sûresinde gerek ferî gerek usûlî açıdan pek çok sahih kıraat farklılığının bulunması, bunun çok da uzak bir ihtimal olmadığını göstermektedir. Bk. Muhammed Fehd Hârûf, *el-Kur'ânü'l-Kerîm ve bi hâmişihî li teshîli'l-kırâati't-tenzîl* (Beirut: Dâru'l-Beyrutî, 1433/2012), 359-367; Hasan Tahsin Feyizli, *Kırâat-i Aşere* (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 208-210.

⁷² Şâz kıraatlerle Kur'ân okunamayacağı hususunda ittifak edilmiştir. Bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/80; Temel, "Şâz Kıraatlar ve Yorum Farklılıklarına Etkisi", 189.

⁷³ Ebû Dâvûd, "Vitr", 22.

okunamayacağından hareketle insanın Kur'ân'ı ezbere okurken geçici bir yanılma ile "azîzen hakîmen" ifadesini "semîan alîmen" şeklinde okuması durumunda günaha girmiş olmayacağını, zira Yüce Allah'ın "azîz ve hakîm" olduğu gibi, "işiten ve bilen" olduğunu; dolayısıyla örnekte verilen okuyuşa aykırı bir mananın çıkmadığını belirtmiştir. Ancak buradan bu ifadenin her zaman böyle okunabileceği anlamının çıkmayacağını, bu okumanın geçici bir yanılmaya mahsus olduğunu belirten Çetin, bu husustaki tüm hadislerin bu doğrultta değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur.⁷⁴ Bu değerlendirmeye katılmak, yedi harf ruhsatının, yanılğı sonucu oluşacak okuma biçimlerini de içine aldığı iddia etmek mümkün görünmemektedir. Zira bu görüş dolaylı olarak yanılğıyı nehyetmektedir ki, yanılğıya ruhsat verilmesi de anlamsızdır. Yanılğı neticesinde meydana gelen hatalı okumanın günaha sebep olmayacağı, dolayısıyla hatalı okumanın yedi harf kapsamında değerlendirilemeyeceği izahtan varestedir.

İbn Hibbân (ö. 354/965) ise aynı içeriğe sahip "Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir: alîmen hakîmen-ğafûren rahîmen gibi." hadisinde geçen "alîmen hakîmen-ğafûren- rahîmen" ifadesinin bu hadisin ravîlerinden Muhammed b. Amr tarafından ilave edildiğini ileri sürmektedir.⁷⁵ Söz konusu ifade, şâz kıraatin yedi harfin kapsamına dâhil olmasını mümkün kılmaktadır. Ancak bu ifade hadise ilave kabul edildiğinde, bu ihtimal ortadan kalkmaktadır. Dolayısıyla İbn Hibbân'ın bu tespiti, yedi harfin sahih kıraatler olduğu yönündeki düşüncemizi destekleyici mahiyettedir. Ayrıca kimi âlimler, yedi harfin Kur'ân'ın muhtevasına dair yedi tür olduğunu ortaya koyan hadisin zayıf olduğunu, sahih olsa da bunun yedi harfle ilgili olmadığını, Kur'ân'daki bazı konuları açıklamak kabilinden irad edilmiş olabileceğini belirtmişlerdir.⁷⁶ Benzer mantıkla söz konusu hadislerdeki "alîmen-hakîmen" ifadesinin "ğafûren- rahîmen" şeklinde okunabileceğine dair ruhsat, yedi harf değil de irşâd/vaaz esnasında tefsir kabilinden bir okuma biçimi olarak değerlendirilebilir. Hadis metnindeki ifade biçimi de bu iddiamızı güçlendirmektedir. Zira hadiste "alîmen hakîmen" ifadesi yerine "ğafûren rahîmen" ifadesinin okuna-

⁷⁴ Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 55-56.

⁷⁵ İbn Hibbân, *el-İhsân bi tertibi sahîhî ibn Hibbân*, 2/62.

⁷⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/43; Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz*, 107-109; Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 109.

bileceği belirtilmemiş, "alîmen hakîmen-ğafûren rahîmen" şeklinde okunabileceği belirtilmiştir. Bu da irşâd/vaaz esnasında ilgili âyeti okurken tefsir kabîlinden yüce Allah'ın diğer sıfatlarına da atıfta bulunmaktan ibaret olarak değerlendirilebilir. Dahası bu durum tabii olup yanılıyla ilgili değildir. Diğer taraftan bu durum sûreler arası geçiş, yani bir sûreden bir âyet, başka bir sûreden başka bir âyet okumak şeklinde de değerlendirilmiştir.⁷⁷

2. Bazı sahâbilerin, kendilerine özgü Mushaflarında Kur'ân'daki kimi kelimeleri farklı yazıp okuduklarına dair rivâyetler de yedi harfin sahih kıraatler dışında bir olgu olarak anlaşılmasına neden olmuştur. Daha önce de belirtildiği üzere bu tür ilaveler âhâd habere dayanıp Kur'ân lafzı ve kıraati olarak kabul edilemezler. Zira kimi âlimler bazı sahâbilerin kendi Mushaflarına yazıp da okudukları bu kelimelerin tefsir kabîlinden olduğunu, daha sonraki nesiller tarafından Kur'ân'dan sanıldıklarını belirtmişlerdir.⁷⁸

Sonuç

Birçok hadiste Kur'ân'ın yedi harf üzere indirildiği ifade edilmiştir. Kimi zayıf hadislerde yedi harfin mahiyetine dair bilgilere de yer verilmiştir. Bu zayıf hadislerden yola çıkılarak yedi harfin; emir, nehiy, helâl, harâm gibi, Kur'ân'ın içeriğiyle ilgili farklı konular/türler olduğu ileri sürülmüştür. Kaynaklarda kimlere ait olduğu bildirilmeksizin nakledilen bu görüşler âlimler tarafından reddedilmiştir.

Konuyla ilgili sahih hadisler, yedi harfin Kur'ân'ın okunuşuyla ilgili bir olgu olduğunu ortaya koymakta; ancak mahiyetine dair bir bilgi içermemektedirler. Kur'ân'ın farklı okunması esasına bağlı olarak ortaya atılan ve diğer görüşlere nispetle daha fazla taraftar bulan bu görüşler de ikna edici olmaktan uzak olup eleştiriyeye açıktırlar. Şöyle ki:

1. Yedi harf Kur'ân'ın farklı lehçelere göre okunmasıdır: Kanaatimizce bu görüş doğru olmasa da bütünüyle yanlış da değildir. Zira sahih kıraatin bir kısmının lehçeye dayandığı bilinmektedir. Ancak lehçe farklılığının yedi harf

⁷⁷ Emin Âşıkutlu, "Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-i Seb'a Hadisi", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları IV*, ed. Bedrettin Çetiner (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 65-66.

⁷⁸ Zehebi, *et-Tefsir ve'l-müfessirûn*, 1/33; Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, 107; Temel, "Şâz Kıraatlar ve Yorum Farklılıklarına Etkisi", 194.

kategorisinde değerlendirilmesi Hz. Peygamber'den sâdır olan okumayla mümkündür.

2. Yedi harf, Kur'ân'ı mana (eş anlamlı kelime) ile okumaktır: Bazı sahâbîlere özgü Mushaflarda kimi kelimelerin yerine eş anlamlılarının yer alması bu görüşün zeminini oluşturmaktadır. Kur'ân'ın mana ile okunmaması konusunda ittifak olduğundan bu görüşü benimseyenler bir harf dışında diğer altı harfin son arzada ya da Hz. Osman döneminde neshedildiğini savunmaktadırlar. Bu görüş kimi âlimler tarafından bütünüyle yanlış olmamakla birlikte, yedi harfin yalnızca bir kısmını içerdiğinden, eksik bir görüş olarak değerlendirilmiştir. Ancak bize göre bu görüş tümüyle yanlıştır. Zira yedi harf, Kur'ân'ın okunmasıyla ilgili bir olgudur, kimi sahâbîlere özgü Mushaflarda yer alan müteradif kelimeler ise Kur'ân lafzı olmayıp tefsir kabilindedirler. Tefsiri bir bilginin neshedilmesi de söz konusu edilemez. Diğer taraftan Kur'ân'ın yedi harf üzere indiği Hz. Peygamber'in açık beyanına dayanmaktadır. Bunun kısmen de olsa neshedilmesi yine onun açık beyanına dayanmalıdır.

3. Yedi harf Kur'ân'ın farklı vecihlerle okunmasıdır: Pek çok âlim tarafından benimsenen bu görüş, bize göre yedi harfin kapsamını aştığından isabetli değildir. Zira bu âlimlerin ekseriyetinin yedi sayısına bağlı kalmakla birlikte belli yedi üzerinde ittifak etmemeleri bir yana, âhâd/müdreç kıraat vecihlerini de bu kategoride ele almaları bu görüşün isabetli olmadığını ortaya koymaktadır. Esasen bu görüşe göre yedi harf, sahih kıraatlere kimi şâz kıraatlerin (müteradif kelimelerle okuma vb.) eklenmesi neticesinde meydana gelen okuma şekillerini ifade etmektedir. Bu nedenle yedi harfin yedi vecih olduğunu savunanlar, müteradif lafızla okuma görüşünün doğru; ancak eksik olduğunu savunmaktadırlar. Zira müteradif okumayı bir vecih olarak kabul etmektedirler. Dolayısıyla ikinci maddedeki eleştirilerin bütünü bu görüş için de geçerlidir. Bu görüşe göre yedi harf sahih kıraati kapsamakla birlikte ondan daha kapsamlıdır. Bu görüşü benimseyenler genel olarak yedi harfin sahih kıraatlere dayanan kısmı hariç diğer kısmının neshedildiğini savunmaktadırlar. Ancak bunların kimi zaman yedi harfin neshedilip neshedilmediği konusunda çıkmaza girdikleri ve hiç de ikna edici olmayan yorumlarda buldukları gözlenmektedir. Özellikle de yedi harfin kısmen de olsa neshedilmediğini savundukları durumlarda büyük bir çıkmazla karşı karşıya kaldık-

ları ve aşırı tevillerde buldukları görülmektedir. Bir taraftan müdrec/şâz kıraati yedi harf kapsamında değerlendirmek diğer taraftan yedi harfin kısmen de olsa neshedilmediğini savunmak imkân dışıdır. Zira Kur'ân'ın mana merkezli okunamayacağı hususunda âlimler fikir birliğine varmışlardır.

Bize göre yedi harften maksat sahih kıraatlerdir, diğer bir ifadeyle Hz. Peygamber'den sudûr eden okuma şekilleridir. Sahih kıraatlerin çok daha sonraları bir araya getirilmesi yeni isimlendirmeyi beraberinde getirmiştir. Esasen nüzûl döneminde yedi harfin delalet ettiği mefhumun sonraki dönemlerde kıraat farklılıkları ile ifade edilmiş olması mümkündür. Sahih hadislerde belirtildiği üzere yedi harf Kur'ân'ın okunuşu ile ilgili bir ruhsattır ve bu ruhsat Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi günümüzde de aynıyla devam etmiş olmalıdır. Zira Hz. Peygamber'den bu ruhsatın kaldırıldığına dair bir beyan olmadığından bu yöndeki tüm iddialar zan ve tahminden öteye geçmemektedir. Bu bakımdan sahih kıraatlerden biriyle okuma ruhsatı günümüzde de geçerlidir ve sahih kıraatler yedi harfin esası olmaktan öte yedi harfin kendisidir, denilebilir. Bu ruhsat da Hz. Peygamber'den sâdır olan, ekseriyetle imâle, işmâm, revm gibi fonetik ve kısmen de gramatik farklara dair okumaları kapsamaktadır. Sahih kıraatler dışında kalan, mana sahih olduğu müddetçe Kur'ân lafızlarının müteradif kelimelerle okunacağına dair rivâyetlerin (şâz kıraatlerin) ise yedi harfe delaleti kesin değildir. Kaldı ki şâz kıraatin yedi harfin bir kısmını oluşturduğuna delil olabilecek bazı rivâyetler senet açısından tenkit edilmiştir. Bu bakımdan söz konusu rivâyetleri; Kur'ân'ın okunuşundan ziyade tefsiriyle ilişkilendirmek, Kur'ân'ın nâzil olduğu harfleri örnekleyen ifadeler olarak anlamak vb. şekillerde yorumlamaya imkân varken, zanna dayanarak yedi harf ruhsatının kaldırıldığını iddia etmek doğru bir yaklaşım olmasa gerektir. En doğrusunu Yüce Allah bilir.

Kaynakça

Akaslan, Yaşar. "Mûsâ Cârullah Bigiyef'in Kırâat İlmiyle Olan Münasebeti ve 'Yedi Harf' ile İlgili Fikirleri". *Turkish Studies* 13/2 (2018), 145-163.

Altuntaş, Halil. "el-Vücûh ve'n-nezâir". *Diyanet Dergisi* 1/26 (Mart 1990), 13-29.

- Âşıkkutlu, Emin. "Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-i Seb'a Hadisi". *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları IV*. ed. Bedrettin Çetiner. 43-106. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.
- Bedir, Lokman. "Kıraat Farklılıklarının Yoruma Etkisi", *İslam ve Yorum*, ed. Abdurrahman Ateş vd. 2/313-328. Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı, 2017.
- Bergamalı Cevdet Efendi. *Tefsir Usûlü ve Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2002.
- Bigiyef, Mûsâ Cârullah. "Kur'ân-ı Kerîm Kırâatinde AhruFu's-Seb'a". çev. Yaşar Akaslan. *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 8 (2019), 105-116.
- Bigiyef, Mûsâ Cârullah. "Kur'an-ı Kerim'de İç Bütünlük". çev. Muhammed Ersöz. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021.
- Birişik, Abdülhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmiu's-sahih*. 8 Cilt. Riyad: Beytü'l-Efkâr, 1418/1998.
- Buladı, Kerim. "Klasik Tefsir Mukaddimelerinde Yedi Harf Meselesi ve Yorumları". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (Güz 2016), 113-139.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: DİB Yayınları, 23. Basım, 2012.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *Tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-Arabiyye*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1430/2009.
- Çakıcı, İrfan. *Şâz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Çalışkan, Mehmet. "Kur'an'ın Nuzûlü ve Yedi Harf (el-Ahrufu's-Seb'a Meselesi)", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Haziran 2005), 215-242.
- Çetin, Abdurrahman. *Kıraatların Tefsire Etkisi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2020.

- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2013.
- Çollak, Fatih. "Kur'ân'ın Nâzil Olduğu Yedi Harf Ruhsatı ve Kıraat İhtilâflarının Karakteristiği". *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-III*. 211-247. İstanbul, 2002.
- Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İsam Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Dânî, Ebû Amr ed-. *el-Ahrufu's-seb'a li'l-Kur'ân*. Cidde: Dâru'l-Minâre, 1418/1997.
- Demirci, Muhsin. *Kur'ân Tarihi*. İstanbul: İFAV, 6. Basım, 2014.
- Dutton, Yasin "Sözlü Kompozisyon, Yazılı Kompozisyon ve Yedi Harf Hadisi", çev. Nazife Nihal İnce, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2014), 329-379.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Süneni Ebî Dâvûd*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1417/1997.
- Ebû Şâme, Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim. *el-Mürşidü'l-vecz*. thk. Tayyar Altıkulaç. Beyrut: Dâru Sâdır, 1395/1975.
- Ferâhidî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-ayn*. thk. Abdülhamid Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Feyizli, Hasan Tahsin. *Kırâat-i Aşere*. Ankara: DİB Yayınları, 2016.
- Ğifârî, Abdürresul el-. *el-Kırâat ve'l-Ahrufu's-Seb'a*. Kum: Merkezü Dirâsâtî'l-Mustafa ed-Düvelî, 1433/2012.
- Hârûf, Muhammed Fehd. *el-Kur'ânü'l-Kerîm ve bi hâmişihî li teshîli'l-kırâati't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Beyrutî, 3. Basım, 1433/2012.
- Hûî, Ebû'l-Kâsım el-. *el-Beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Kum: Envâru'l-Hüdâ, 1981.
- İbn Atiyye el-Endelüsî. *el-Muharrerü'l-vecz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed. *Mu'cemu mekâyîsi'l-lüğâ*. thk. Abdüsselam Muhammed b. Harun. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.

- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *el-İhsân bi tertibi sahihî ibn Hibbân*. thk. Yûsuf Kemâl el-Hût. 10 Cilt. Beyrut: 1407/1987.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*. thk. Sa'd b. Necdet Ömer. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1435/2014.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, trs.
- İsfehânî, Râğîb. *Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Kîlânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, trs.
- İtr, Hasan Ziyaüddin. *el-Ahrufu's-seb'a*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1409/1988.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Tarih-i Kur'an*. nşr. Melikşah Sezen. Ankara: Çizgi Kitabevi, 2019.
- Kahveci, İhsan. "Kevserî'nin Mütevatir Kıraatlar-Kur'ân İlişkisi Bağlamında Son Arz, Yedi Harf ve Kur'an'ın Cem'i Meselelerine Yaklaşımı ve Bu Yaklaşımın Analizi". *Uluslararası Düzceli M. Zâhid Kevserî Sempozyumu*. 245-265. Sakarya: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2007.
- Karaçam, İsmail. *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*. İstanbul: İFAV, 3. Basım, 2018.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati*. İstanbul: İFAV, 6. Basım, 2018.
- Karagöz, Mustafa. "Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci". *Bilimname* 14/1 (Mart 2008), 7-33.
- Kârî', Abdülaziz Abdülfettah el-. *Hadîsü'l-ahrufi's-seb'a*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1423/2002.

- Kaya, Osman. "Kur'an'ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve Ahrufu's-seb'a (Yedi Harf Meselesi)". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (Aralık 2004), 219-244.
- Kefevî, Eyyûb b. Musa el-Hüseynî *Külliyât*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1998.
- Keskioğlu, Osman. *Nüzûlünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*. Ankara: TDVY, 7. Basım, 2014.
- Kevserî, Muhammed Zâhid. el-. *Makâlâtü'l-Kevserî*. Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, trs.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. el- *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 22 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Ankara: Otto Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Matrûdî, Abdurrahman b. İbrahim el-. *el-Ahrufu'l-Kur'âniyye es-seb'a*. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1444/1991.
- Mekkî b. Ebî Tâlib. *el-İbâne an meâni'l-kırâât*. thk. Abdulfettah İsmail Şibli, Kahire: Dâru Nahdatu Mısır, trs.
- Mennâ' el-Kattân. *Nüzûlü'l-Kur'ân alâ seb'ati ahruf*. Kahire: Mektebetü Vehbe, trs.
- Müslim b. Haccâc, Ebu'l-Hüseyn. *el-Câmiu's-sahih*. 5 Cilt. Riyad: Beytü'l-Efkâr, 1418/1998.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-. *Sünenü'n-Nesâî*. 8 Cilt. Riyad: Beytü'l-Efkâr, trs.
- Öğmüş, Harun. "Yedi Harf Meselesi". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 24 (2010), 1-23.
- Önen, Hacı. "Yedi Harf ve Kıraatin Kesiştiği ve Ayrıldığı Noktalar", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 0/11 (Nisan 2014), 182-193.
- Öztürk, Hayrettin. "Kur'an-ı Kerim'in Kıraatinde Yedi Harf Meselesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/3 (2002), 97-111.

- Öztürk, Mustafa. "Kur'an Kıraatlerinin Tarihsel Serencamına Genel Bir Bakış". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (Haziran 2003), 201-224.
- Râzî, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Hasan er-. *Meâni'l-ahrufi's-seb'a*. thk. Hasan Ziya-uddin İtr. Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1436/2011.
- Soysaldı, Mehmet. *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2001.
- Subhî es-Sâlih. *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 1430/2009.
- Süyûtî, Celeleddin. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Şuayb Arnavut. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1429/2008.
- Şâhin, Abdussabûr. *Târîhu'l-Kur'ân*. Kahire: Nahdatu Mısır, 3. Basım, 1428/2007.
- Şimşek, Sait. "Kıraatların Kaynağı Problemi". *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV*. ed. Bedrettin Çetiner. 17-30. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdulmuhsin et-Türkî. 25 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Temel, Nihat. "Şâz Kıraatlar ve Yorum Farklılıklarına Etkisi". *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-III*. 175-199. İstanbul: 2002.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen et-. *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Ünal, Mehmet. "Kur'ân'ın Fonetik Naklinin Tarihi (Kıraat İlmi ve Kısa Tarihi)". *Tefsir El Kitabı*. ed. Mehmet Akif Koç. 59-91. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Yıldırım, Suat. *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 7. Basım, 2011.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin ez-. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 2 Cilt. y.y.: Mektebetü Mus'ab b. Umeyr, 1424/2004.
- Zerkânî, Muhammed Abdülazîm ez-. *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Fevvâz Ahmed Zemerli. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1415/1995.

Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdillâh ez-. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*.
thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Turâs, ts.